

ЛІНГВІСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДИСЕРТАЦІЯХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ

© Козелко І. Р., 2016

У статті проаналізовано дисертаційні праці, об'єктом яких є лінгвістична термінологія. Ці праці стосуються як опису лінгвістичної терміносистеми в цілому, так і в конкретних граматиках чи працях науковців минулого зокрема. Дослідження конкретної терміносистеми в діячронії та синхронії дозволяють збагнути процес розбудови мовознавчої термінології.

Ключові слова: українська мова, лінгвістична термінологія, термінознавство, діячронія, синхронія, огляд.

Linguistic terminology was the object of dissertations which are analysed in the article. These papers touch both description of linguistic terminology system on the whole and in concrete grammars or in the works of scientists of the past in particular. Research of concrete terminology system in diachrony and synchrony is allowed to understand the process of development of linguistic terminology system.

Keywords: Ukrainian language, linguistic terminology, terminology studies, diachrony, synchrony, review.

У кінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя лінгвістична термінологія привернула увагу багатьох українських науковців. У полі їхнього зору були історія становлення окремих термінів і лінгвістичної термінології української мови загалом та у працях окремих граматистів минулого.

Об'єктом статті слугували дисертації науковців кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Предметом – є специфіка досліджень лінгвістичної термінології та її підсистем.

Мета пропонованої розвідки – проаналізувати дисертації, у яких досліджено граматичну терміносистему української мови.

У статті здійснено перелік праць та огляд різних підходів до аналізування лінгвістичної термінології в дисертаціях науковців Є. Регушевського (1963), В. Захарчин (1995), З. Куньч (1997), В. Деркач (1999), В. Чикут (2008), Л. Рогач (2000), О. Медведь (2001), І. Ярошевич (2008), Д. Якимович-Чапран (2009), О. Кацімон (2010), С. Дерба (2014), Н. Ляшук (2014).

Значачмо, що всі дисертації про лінгвістичну термінологію можна поділити на кілька груп:

1) у яких розглянуто лінгвістичні терміни в діячронному зрізі; 2) на синхронному зрізі; 3) у зіставному аспекті; 4) розгляд лінгвістичних термінів у працях окремих науковців чи громадських діячів; 5) розгляд термінології окремих розділів лінгвістики.

До *першої групи* належить наукові праці: В. Захарчин, О. Медведь, Д. Якимович-Чапран.

Так, В. Захарчин у дисертації «Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття» (К., 1995) розглянула чинники, які впливали на зростання інтенсивності творення української мовознавчої термінології, а також співвідношення національного й інтернаціонального в системі цих найменувань. Науковець зазначила, що тенденції, за яких розвивалась українська мовознавча терміносистема, зокрема: орієнтація на засоби рідної мови; вплив польської, німецької, російської мов; уживання термінів латинського чи грецького походження. Авторка також проаналізувала періодизацію розвитку української мовознавчої термінології, опираючись на праці І. Огієнка, Н. Москаленко, Ф. Циткіної [1].

У дисертації «Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан)» (Х., 2001) О. Медведь у діахронічному й синхронічному аспектах зааналізувала процес поповнення однієї з ділянок наукової термінології – граматичної термінології української мови, а саме її кількісного та якісного складу. Також науковець запропонувала нову періодизацію історії української граматичної термінології (сім періодів). Виявлено, що досліджувана термінологія розвивалась у межах системних параметрів на понятійному, словесному і словесно-понятійному рівнях. Значну увагу було приділено проблемі варіантності граматичних термінів. Дослідниця виявила, що найширше представлено явище варіантності в термінах-словосполучах. У цій праці О. В. Медведь розробила типологію варіантності граматичної термінології.

Дослідженню мовознавчих понять у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. присвячено дисертацію «Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII ст.» (Л., 2009) Д. Якимович-Чапран. Дослідниця зааналізувала лексико-семантичну, етимологічну та структурно-граматичну лексику. Окрім цього, було укладено максимально повний реєстр назв лінгвістичних понять окресленого періоду, також указано на способи й засоби термінотворення в українській мові XVI–XVII ст. Науковець зауважила, що мовознавча лексика зазначеного періоду перебувала «на середині шляху до перетворення на терміносистему». Як результат, доведено, що «найкраще систематизованою за поняттєвим принципом є підгрупа морфологічних найменувань (205 н. о.), члени якої вирізняються також високим рівнем термінізації» [5, с. 15].

До *другої групи* належить дисертація І. А. Ярошевич.

2008 року І. Ярошевич здійснила дослідження комплексного системно-структурного опису й лексико-семантичного аналізу української морфологічної термінології XX – початку XXI ст. в дисертаційній праці «Українська морфологічна термінологія XX – початку XXI ст.» (К., 2008). Науковець виявила, що досліджувану термінологію супроводжував розвиток таких семантичних процесів як варіантність, синонімія, антонімія, багатозначність, омонімія. Дослідниця довела, що цей розвиток відбувався за взаємодії питомо українських і запозичених термінів-інтернаціоналізмів. Також І. Ярошевич запропонувала нові альтернативні найменування для деяких морфологічних терміноодиниць.

До *третьої групи* належать дисертації Л. Рогач, Н. Ляшук.

Л. Рогач у дисертаційному дослідженні «Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах» (К., 2000), з одного боку, застосувала формалізований підхід до класифікації та лексико-семантичного аналізу лінгвістичних термінів української та англійської мов, а із другого – уперше в загальному мовознавстві подала зіставне вивчення української та англійської лінгвістичної термінології. Дослідження засвідчили, що розташування в матриці загальноновживаних і термінологічних сем відображає співвідношення загальноновживаної та лінгвістичної термінологічної семантики в українській літературній мові [3, с. 11].

У зв'язку зі стрімким розвитком науки в сучасному мовознавстві з'явилося чимало підгалузей, які поповнили термінологічний склад лексики української мови. Тому, Н. Ляшук розглянула в дисертації «Лексичну та концептуальну багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові» (К., 2014). Науковець зауважила, що багатозначність лінгвістичного терміна може утруднити його декодування, а також лексикографічне фіксування. Проте одним з основних завдань дисертації було з'ясувати реальну значину лінгвістичного терміна в лексикографічних працях. Дотримуючись класифікаційних критеріїв: ставлення до терміносистеми й онтологічний статус, Н. Ляшук запропонувала власну класифікацію лексично багатозначних лінгвістичних термінів за системоутвірними поняттями «лінгвістика/мовознавство» та «мова», ієрархічно впорядкувала їх за тематичними групами й підгрупами.

До *четвертої групи* належать дисертації Є. Регушевського, В. Деркач, В. Чикут, О. Кацімон.

1963 р. проф. Є. Регушевський захистив дисертацію на тему: «Мовознавча термінологія І. Я. Франка у світлі його лінгвістичних поглядів».

Подальші наукові пошуки продовжують орієнтуватись на дослідження терміносистем постатей-науковців. В. Деркач дослідив «Філологічну термінологію М. П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX – початку XX ст.» (К., 1999), де у II розділі «Характеристика лінгвістичних термінів творчої спадщини М. Драгоманова» розкрито систему мовознавчої лексики дослід-

ника. Лексико-генетична та структурна характеристика лінгвістичних термінів засвідчила, що ці терміни за походженням поділялись на: терміни-інтернаціоналізми; російсько-українські спільні терміни; власне українські терміни; термінологічні словосполучення. Автор простежив, що лінгвістичні терміни, які вживав М. Драгоманов у статтях і розвідках, мають тісний зв'язок із термінами тогочасних граматики та відображають норми української літературної мови другої половини XIX ст.

Дисертацію В. Чикут «Наукові досягнення І. А. Панькевича і їхній вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей» (Ужгород, 2008) присвячено мовознавцеві І. Панькевичу, головно його дослідницькій діяльності, що дозволило повніше спопуляризувати ім'я науковця у просторі освітнього та громадського життя українців. Вичерпно висвітленими є питання про внесок І. Панькевича в розвиток української граматичної думки, правопису, лексикології й лінгводидактики. Не менш важливими є дослідження поглядів мовознавця на ономастичні проблеми. В. Чикут заналізувала участь І. Панькевича в розв'язанні мовної проблеми на Закарпатті на початку XX ст. та його роль у запровадженні єдиних правописних норм для Східної та Західної України (1927).

Як представник Закарпаття, І. Панькевич підготував «Граматику руського язика» (1922, 1927, 1936), де орієнтувався на загальноукраїнську, західноукраїнську й закарпатську мову. Авторка дисертації розглянула третій виданок граматики І. Панькевича, у якому науковець не полишав думки про підручник, що задовольнить потреби шкільництва, зацентрувавши увагу на певних змінах у структурі й застосуванні основних дидактичних принципів у праці мовознавця. Окремим підрозділом під назвою «Особливості термінології у граматиках І. Панькевича» дисертантка В. Чикут описала термінологію граматики. Науковець з'ясувала, що І. Панькевич уживав такої термінології, яка б не утруднювала місцевим мешканцям навчання. «Наприклад, на позначення частин мови І. Панькевич подав поширені в Галичині українські терміни та їхні російські відповідники: *именники* (имена существительныя), *приложники* (имена прилагательныя), *займенники* (мѣстоименія), *числѳвники* (имена числительныя), *дѣслова* (глаголы), *прислѳвники* (нарѳчія), *приименники* (предлоги), *злучники* (союзы), *оклики* (междометія). У пізніших виданнях граматики спостерігаємо певні зміни щодо використання термінів (наприклад, у першому виданкові автор подає назву *приложник*, а в третьому *прикметник*)» [4, с. 11].

О. Кацімон у дисертації «Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.» (Чернівці, 2010) комплексно заналізувала культурницько-науковий спадок українських мовознавців, освітніх діячів Буковини кінця XIX – початку XX ст. Вона детально розглянула мовознавчу термінологію граматики С. Смалья-Стоцького й Ф. Гартнера. На думку дослідниці, «термінологічний апарат граматики С. Смалья-Стоцького й Ф. Гартнера вперше систематизовано в 2-му виданку (1907 р.) як «Азбучний показчик», що містить понад 260 мовознавчих термінів» [2, с. 9]. Науковець класифікувала мовознавчі терміни, де довела, що терміни: 1) уживають в усіх зазначених граматиках української мови і в сучасних підручниках; 2) терміни, що їх С. Смалья-Стоцький і Ф. Гартнер перейняли з граматики О. Огоновського, проте не вживані в сучасному українському мовознавстві; 3) терміни С. Смалья-Стоцького й Ф. Гартнера вперше використано у граматиці 1893 р., згодом їх підтримано у граматиці В. Сімовича, проте нині їх не вживають; 4) терміни С. Смалья-Стоцького й Ф. Гартнера вперше використано у граматиці 1893 р. й активно вживані в сучасному українському мовознавстві [2, с. 10].

До п'ятої групи належать праці З. Куньч, С. Дерби й ін.

Так, З. Куньч 1997 року захистила дисертацію «Становлення і розвиток української риторичної термінології», а С. Дерба «Українська термінологія в галузі прикладної* (комп'ютерної) лінгвістики» (2014) тощо. Однак дисертації цієї групи зазначимо лише дотично.

Отже, можемо констатувати, що лінгвістична термінологія не перестає цікавити науковців. Кожен із дослідників має свою неповторну нішу аналізування терміносистеми, а в цілому маємо вже окреслене термінополе, у якому, на жаль, ще чимало незаповнених лакун. Тому завдання мовознавців поступово заповнювати їх.

* застосовної – *ред.*

1. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. канд. філол. наук / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 26 с. 2. Кацімон О. А. Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. А. Кацімон. – Чернівці, 2010. – 9 с. 3. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Рогач. – К., 2000. – 11 с. 4. Чикут В. Й. Наукові досягнення І. А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. Й. Чикут. – Ужгород, 2008. – 11 с. 5. Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Д. Б. Якимович-Чапран. – Л., 2009. – 15 с.

УДК 811.161.2

Оксана Кримець

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ Й СЕМАНТИЧНА ДИНАМІКА ТЕРМІНА

© Кримець О. М., 2016

У статті розглянуто проблему семантичної динаміки терміна під впливом екстралінгвальних чинників. Досліджено зміни, що відбулися у спеціальній науковій картині світу політології, наслідком яких є трансформація семантичної структури терміна, поява нових спеціальних значень, нейтралізація оцінно-експресивних компонентів, а також звуження або розширення значень. Обґрунтовано вплив соціальних змін на творення та розвиток політологічної термінології.

Ключові слова: українська мова, наукова картина світу політології, термін, звуження значення, розширення значення, оцінно-експресивний компонент значення.

The paper deals with problem of semantic dynamics of term under act of extra linguistic factors. Changes in the special scientific picture of the world of political science, by a result what transformation of semantic structure of term, origin of the new special meanings, neutralization of evaluation-expressive components, and also narrowing or expansion of meanings are studied. Influence of social changes on education and development of political science terminology are grounded.

Keywords: Ukrainian language, scientific field world view of political science, term, narrowing of meanings, expansion of meanings, estimating and expressive component.

Знання, отримані в різних галузях наукового пошуку, мають відбиття в науковій картині світу, яка у своїй цілісності становить єдину картину Всесвіту. Формування наукової картини світу, зазначає О. Корнілов, передбачає єдність трьох чинників: універсум, що постійно змінюється, людський розум, який його пізнає, загальнокультурницький контекст, що породжує цей розум [1]. Наукова картина світу – це не сума або набір окремих знань, а вислід узгодженості цих знань й організування їх у нову цілісність, тобто в систему. Головними характеристиками наукової картини світу є системність, змінюваність, зумовлена постійним розвитком науки, універсальність, утілена в об'єктивності наукових знань. Наукова картина світу змінюється не лише з розвитком науки та техніки, а й унаслідок перетворень, що відбуваються в певному суспільстві. Щодо цього доречно твердити про динаміку національної наукової картини світу та її відбиття в національній термінології. Схарактеризовуючи специфіку національних наукових картин світу, О. Корнілов стверджує, що дані соціологічних наук більш